

Адам Смит

ТЕОРИЯ НА МОРАЛНИТЕ ЧУВСТВА

София, 2021

ПРЕВОДЪТ Е НАПРАВЕН ПО:

THE THEORY OF MORAL SENTIMENTS

by Adam Smith, Cambridge University Press, 2004

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Александра К. Трайкова, секция „Етически изследвания“, Институт по философия и социология при Българска академия на науките, превод, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата

ISBN 978-619-01-0888-7

АДАМ
СМИТ

ТЕОРИЯ НА МОРАЛНИТЕ ЧУВСТВА

Превод от английски
Александра К. Трайкова
Научен редактор
Стилиан Йотов



СЪДЪРЖАНИЕ

ЧАСТ I ЗА ПРИЛИЧИЕТО НА ДАДЕНО ДЕЙСТВИЕ (В ТРИ РАЗДЕЛА)

Раздел I.

За усета за благоприличие	12
Гл. 1. За симпатията.....	12
Гл. 2. За удоволствието от взаимната симпатия	18
Гл. 3. За начина, по който съдим за приличието или неприличието на чуждите чувства според съзвучието или несъзвучието им с нашите собствени	22
Гл. 4. Продължение по същата тема.....	26
Гл. 5. За добродетелите, свързани с дружелюбието и уважението	32

Раздел II.

За степените на проявление на различните страсти, които са съвместими с благоприличието	37
Въведение	37
Гл. 1. За страстите, произлизащи от тялото	38
Гл. 2. За онези страсти, които произлизат от определени поврати или навици на въображението. ...	42
Гл. 3. За антисоциалните страсти.....	46
Гл. 4. За социалните страсти.....	52
Гл. 5. За егоистичните страсти.....	55

Раздел III.

**За въздействието на благополучието и неудачите върху
съжденията на човека относно приличието на дадени
действия и защо е по-лесно да си спечелим неговото
одобрение, когато той се намира в едното положение,
отколкото когато се намира в другото 60**

Гл. 1. За това, че макар симпатията ни към чуждата жалост
обикновено да е много по-силна като усещане от
симпатията ни към чуждата радост, тя често пъти изобщо
не може да се мери със силата на онова, което изпитва
пряко засегнатият 60

Гл. 2. За произхода на амбицията и разграничението между
ранговете в обществото 68

Гл. 3. За покварата на моралните ни чувства, до която води
склонността да се възхищаваме на богатите и великите и
да презираме или пренебрегваме бедняците и хората със
скромно потекло 80

Част II

**ЗА ЗАСЛУГИТЕ И НЕДОСТАТЪЦИТЕ ИЛИ ЗА ОБЕКТИТЕ
НА НАГРАДА И НАКАЗАНИЕ
(В ТРИ РАЗДЕЛА)**

Раздел I.

**За възприятието ни за
чуждите заслуги и недостатъци 88**

Въведение 88

Гл. 1. За това, че деянията, които изглеждат подобаващ
обект на благодарността ни, изглежда, заслужават и
награда; и по същия начин деянията, които изглеждат
подобаващ обект на негодуванието ни, изглежда,
заслужават и наказание 89

Гл. 2. За подобаващите обекти
на благодарност и негодувание 91

Гл. 3. За това, че където липсва одобрение спрямо поведението на предоставящия дадена услуга, има твърде малко симпатия към благодарността на получаващия я; и обратно, че където липсва неодобрение към мотивите на извършващия дадено провинение, липсва симпатия към негодуванието на потърпевшия.....	94
Гл. 4. Преглед на предходните глави.....	96
Гл. 5. Анализ на усета ни за заслуга и недостатък	97

Раздел II.

За справедливостта и благодеянието	104
Гл. 1. Сравнение на тези две добродетели	104
Гл. 2. За усета за справедливост, усета за разкаяние, и осъзнаването на заслугите	110
Гл. 3. За ползата от тази естествена способност	114

Раздел III.

За влиянието на късмета върху човешките чувства с оглед на заслугите и недостатъците на дадено деяние	123
Въведение	123
Гл. 1. За причините за това влияние на късмета.....	125
Гл. 2. За обхвата и степента на влияние на късмета	129
Гл. 3. За крайната причина за тази неконсистентност на чувствата.....	140

Част III

ЗА ОСНОВАТА НА НАШИТЕ СЪЖДЕНИЯ ОТНОСНО СОБСТВЕНИТЕ НИ ЧУВСТВА И ПОВЕДЕНИЕ

И ЗА УСЕТА НИ ЗА ДЪЛГ (В ЕДИН РАЗДЕЛ)

Гл. 1. За принципа на самоодобрението и самопорицанието	146
Гл. 2. За стремежа да бъдем хвалени и този да бъдем достойни за похвала; за страха да не бъдем порицани и страха от това да не се окажем достойни за порицание	150

Гл. 3. За влиянието и авторитета на съвестта	173
Гл. 4. За природата на самозаблудата и за произхода и употребата на общи правила	201
Гл. 5. За влиянието и авторитета на общите правила на морала и за това колко правилно е да гледаме на тях като на божествени закони	208
Гл. 6. В кои случаи усетът за дълг би трябвало да е единственият ни мотив и в кои случаи би трябвало да взаимодейства с други мотиви	221

Част IV

За ефекта на полезността върху чувството на одобрение (в един раздел)

Гл. 1. За красотата, която впечатлението за полезност придава на всички произведения на изкуството, и за широкото влияние на този вид красота	234
Гл. 2. За красотата, която впечатлението за полезност придава на хорските характери и постъпки; и доколко възприятието за тази красота може да се разглежда като един от изначалните принципи на одобрението	244

Част V

За влиянието на обичаите и модата върху чувствата на морално одобрение и неодобрение (в един раздел)

Гл. 1. За влиянието на обичаите и модата върху понятията ни за красота и уродливост	254
Гл. 2. За влиянието на обичая и модата върху моралните чувства	262

Част VI

ЗА ДОБРОДЕТЕЛНИЯ ХАРАКТЕР

(В ТРИ РАЗДЕЛА)

Въведение 278

Раздел I.

**За характера на индивида и доколко той влияе на
собственото си щастие; или за благоразумието..... 278**

Раздел II.

**За характера на индивида и как той може да повлияе на
чуждото щастие..... 286**

Въведение 286

**Гл. 1. За реда, по който природата определя кои
да бъдат обекти на загриженост и внимание 287**

**Гл. 2. За реда, по който природата определя кои общества да
бъдат обекти на благодеяние 299**

Гл. 3. За универсалната добронамереност..... 308

Раздел III.

За самоконтрола 312

Заклучение на Част VI 345

Част VII

ЗА СИСТЕМИТЕ В МОРАЛНАТА ФИЛОСОФИЯ

(В ЧЕТИРИ РАЗДЕЛА)

Раздел I.

**За въпросите, подлежащи на изследване
в една Теория на моралните чувства 350**

Раздел II.

**За различните обяснения
за природата на добродетелта 352**

Въведение 352

Гл. 1. За онези системи, според които добродетелта се състои в приличие	353
Гл. 2. За онези системи, според които добродетелта се състои в благоразумие	386
Гл. 3. За онези системи, според които добродетелта се състои в добронамереност	394
Гл. 4. За безнравствените системи	402

Раздел III.

За различните системи, които са се сформирали във връзка с принципа на одобрението	414
Въведение	414
Гл. 1. За онези системи, които извеждат принципа на одобрението от себелюбието	415
Гл. 2. За онези системи, според които разумът е принцип на одобрението	418
Гл. 3. За онези системи, в които принцип на одобрението са чувствата	423

Раздел IV.

За начина, по който различните автори са разглеждали практическите правила на морала	432
---	------------

РАЗДЕЛ I.

ЗА УСЕТА ЗА ПРИЛИЧИЕ

Гл. 1. За симпатията

ЗА КОЛКОТО И ЕГОИСТИЧЕН ДА смятаме човека, в неговата природа очевидно присъстват принципи, които го правят заинтересован от участи на другите и правят тяхното щастие негова необходимост, макар той да не печели нищо от това освен удоволствието да бъде негов наблюдател. От този вид са жалостивостта (*pity*) и състраданието (*compassion*) – емоцията (*emotion*), която изпитваме спрямо чуждата нищета, когато или я съзираме, или биваме принудени да си я представим по особено ярък начин. Че ние често извличаме тъга от тъгата на другите, е твърде очевиден факт, който не изисква никакви примери, за да бъде доказан; тъй като това чувство (*sentiment*)¹, както всички останали основни страсти (*passions*) на човешката природа, съвсем не е ограничено само до добродетелните и хуманните сред нас, макар и навярно те да го усещат с най-изтънчена чувствителност. Дори най-големият грубиян, най-закоравелият нарушител на обществените закони, не е напълно лишен от него.

¹ Първа глава от книгата налага някои пояснения. В произведението си Смит разделя човешките чувства на *passions* (страсти), *sentiments* (морални чувства), *affections* (привързаности), *feelings* (пасивни чувства), *emotions* (емоции) и *sensations* (усещания). Централна за неговата философска система е именно втората категория, поради което под „чувство“ ще разбираме *sentiment*. В някои редки изключения, където е било необходимо да употребим думата „чувства“ в различен контекст, защото всеки друг превод би променил смисъла на изказването на български език, оригиналният термин е представен в скоби за повече яснота. Друго полезно уточнение касае „привързаностите“, които не бива да се разбират в стриктно междуличностен смисъл (тъй като освен хора биха могли да касаят и предмети, блага, цели, състояния) и невинаги имат положителна конотация (при Смит привързаностите могат да бъдат асоциирани както с добродетелта, така и с порока). [Всички бележки под линия без изрично отбелязаните са на преводача.]

Тъй като нямаме непосредствен опит за това, което изпитват другите, не можем да формираме представа за начина, по който те са засегнати, освен ако си представим какво самите ние бихме изпитали в сходна ситуация. Макар за нашия побратим ножът да е опрял до кокала, стига ние самите да сме спокойни собствените ни усещания никога не биха ни предали с точност неговото страдание. Те никога не са – и никога не биха могли – да ни отведат отвъд собствената ни личност, и ние можем да формираме някакво предположение относно неговите усещания единствено посредством въображението. Също така тази способност не може и да ни помогне в това по друг начин, освен като ни представи какви биха били нашите собствени усещания, ако бяхме на негово място. Въображението ни копира впечатленията за собствените ни усещания, а не за неговите. Чрез въображението ние се поставяме в неговата ситуация, представяме си как изтърпяваме същите страдания, сякаш обитаваме неговото тяло и в определена степен ставаме един и същ човек с него, и оттам формираме някаква представа за усещанията му, и дори чувстваме нещо, което, макар и по-слабо, не е изцяло различно. Неговата агония, след като по този начин е била привнесена в нас, след като по този начин ние сме я приобщили и направили наша собствена, най-накрая започва да ни афектира, и тогава ние треперим и потръпваме при мисълта за това какво изпитва той. Защото както това да изпитваме болка или да се намираме в беда буди у нас най-дълбока мъка, така и това да си представим как се намираме в тези състояния буди в определена степен същата емоция, пропорционално спрямо яркостта или мътноста на представата (*conception*).

Че това е източникът на нашата съпричастност (*fellow-feeling*) спрямо чуждото нещастие, че чрез поставяне на мястото на страдалеца ние успяваме или да си представим, или да бъдем засегнати от неговите усещания, може да бъде демонстрирано чрез множество достъпни наблюдения, в случай че не е достатъчно ясно от само себе си. Когато видим как някой се готви всеки момент да нанесе удар върху крака или ръката на друг човек, ние естествено се присвиваме и отдръпваме своя крак или своята ръка; а когато ударът бъде нанесен, ние сами го изпитваме в някаква сте-

пен; и сме наранени от него подобно на потърпевшия. Хората в тълпата, наблюдаваща танцър върху опънато въже, естествено се извиват, извъртат и балансират собствените си тела така, както виждат да го прави той, и както усещат, че би трябвало да правят в неговата ситуация. Хора с деликатни нерви и болнави тела се оплакват, че когато гледат към раните и язвите на просящите по улиците, започват да изпитват сърбежи или неприятни усещания в съответната част на собственото си тяло. Ужасът, с който възприемат нещастieto на тези клетници, афектира тази конкретна част от тях повече от всяка друга; защото този ужас произтича от представата за това как те самите биха страдали, ако наистина те самите бяха клетниците, които виждат пред себе си, и ако тази конкретна част от тях действително беше засегната по същия злощастен начин. Самата сила на тази представа е достатъчна да създаде в техните неустойчиви тела този сърбеж или това неприятно усещане, от което се оплакват. И най-силните хора отбелязват, че при вида на наранени очи често и те самите изпитват осезаема болка в своите собствени очи, която произлиза от същата причина; че този орган и у най-силния мъж е по-деликатен, отколкото която и да било друга част в тялото на най-слабия.

Не само такива обстоятелства, които създават болка или мъка, са способни да предизвикат съчувствие у нас. Каквато и да е страстта, пробудена от произволен обект у засегнатия човек, аналогична емоция се заражда при мисълта за неговата ситуация в гърдите на всеки внимателен наблюдател. Нашата радост от избавлението на онези трагични или романтични герои, които са ни заинтригували, е също толкова искрена, колкото и нашата скръб по техните тегоби, и съчувствието ни спрямо тяхното нещастие не е по-реално от това към щастието им. Ние споделяме благодарността им към онези верни приятели, които не са ги изоставили по време на техните изпитания; и с готовност се присъединяваме към негодуванието им (*resentment*) спрямо онези вероломни предатели, които са ги наранили, изоставили или измамили. За всяка една страст, на която е податлив човешкият ум, емоциите на наблюдателя винаги съответстват напълно на онова, което, вземайки случая присърце, той си представя, че изпитва потърпевшият.

Съжалението и състраданието са думи, за които е свойствено да обозначават съчувствието ни към чуждата мъка. Симпатията (*sympathy*), макар и нейното значение навярно някога да е било същото, сега обаче – без да е твърде неуместно – може да бъде използвана, за да обозначи съчувствието ни към каквато и да било страст.

В някои случаи симпатията може да бъде породена дори само от гледката на определена емоция у друг човек. В някои случаи страстите могат да изглеждат сякаш преливат от един човек в друг, мигновено и предходно на всякакво познание относно това, което ги е събудило в първоначално засегнатия човек. Скръбта и радостта например, силно изразени в погледа и жестовете на всекиго, моментално афектират наблюдателя в някаква степен със сходна или съзвучна емоция. Едно усмихнато лице за всекиго, който го зърне, е развеселяваща гледка; както скръбно-то изражение, от друга страна, е меланхолична такава.

Това обаче не е общовалидно, нито важи за всички страсти. Има някои страсти, чийто израз не буди никаква симпатия, а напротив, още преди да сме добили представа за онова, което ги е предизвикало, вместо това те служат да ни отвратят и настроят срещу себе си. Яростното поведение на един ядосан човек е вероятно да провокира у нас раздражение срещу него самия, отколкото срещу враговете му. Тъй като сме незапознати с причината за гнева му, ние не можем да вземем неговия случай присърце, нито да си представим каквото и да било, съответстващо на страстите му, предизвикани от този случай. Но ние ясно виждаме каква е ситуацията на онези, на които той е ядосан, и на какво насилие могат да бъдат изложени те от страна на толкова вбесен противник. Ето защо ние с готовност симпатизираме на техния страх или негодувание и веднага сме предразположени да заемем позиция срещу мъжа, който наглед представлява такава заплаха за тях.

Ако самият вид на скръбта и радостта в определена степен предава сходни емоции и на нас, това е защото те ни показват общата представа за някаква радост или беда, която е сполетяла човека, у когото ги наблюдаваме, а при тези страсти това е достатъчно, за да повлияе и на нас. Въздействията от скръбта и радостта намират своя завършек в човека, който изпитва тези емоции;

техният израз – за разлика от този на негодуванието – не предизвиква у нас представата за някой друг човек, за когото следва да бъдем загрижени, и чиито интереси са противоположни на тези на чувстващия. Следователно общата представа за радост или беда създава загриженост за човека, който се е сблъскал с нея, но общата представа за провокация не буди симпатии спрямо гнева на човека, който се сблъсква с нея. Природата, изглежда, ни учи да избягваме да се поддаваме на този вид страст, и – докато не бъдем осведомени за причините ѝ – да сме склонни по-скоро да ѝ се противопоставяме.

Впрочем дори симпатията ни към нечия чужда скръб или радост, преди да сме уведомени за причините за тях, винаги е изключително несъвършена. Жалвания от общ характер, които не изразяват друго освен мъката на страдащия, по-скоро създават любопитство относно ситуацията му, заедно с известна склонност да му симпатизираме, отколкото някаква действителна и осезаема симпатия. Първият въпрос, който задаваме, е: „Какво ти се е случило?“ Докато не му бъде отговорено, макар и да сме разтревожени едновременно от смътната идея за неговото нещастие и още повече от мъчението да си представяме какво ли е то, нашето съчувствие все пак е ограничено.

Следователно симпатията произхожда не толкова от гледката на човешките страсти, колкото от ситуацията, която ги подклажда. Понякога изпитваме спрямо друго вид страст, на която той самият изглежда изцяло неспособен; защото, когато се поставим на негово място, тя се заражда в гърдите ни от въображението, макар изобщо да не се заражда в неговите от реалността. Ние се изчервяваме от безочieto и грубостта на друг човек, макар той самият привидно да е лишен от усет за неприемливостта на поведението си; защото не можем да не усетим в какъв смут бихме потънали, ако ние се бяхме държали по подобен абсурден начин.

От всички бедствия, на които смъртността излага човечеството, загубата на разума изглежда за онези, които притежават поне искрица хуманност, безспорно най-ужасяващото; и те гледат на тази последна фаза на човешкото пропадане с по-дълбоко състрадание, отколкото на всяка друга. Ала клетата чо-

вешка развалина, която се намира в нея, се смее и може би пее, и е сякаш напълно безчувствена към собственото си нещастие. Следователно жалостта, която човечеството изпитва при вида на подобна гледка, не може да бъде отражение на каквото и да било чувство, изпитвано от страдалеца. Състраданието на наблюдателя трябва да произтече изцяло от представата какво той самият би изпитал, ако бъде принизен до същата злощастна ситуация и – което може би е невъзможно – същевременно бъде способен да я възприеме с настоящите си разум и способност за съждение.

Каква ли е мъката на майката, докато слуша воплите на своето невръстно чедо, неспособно да изрази какво изпитва в агонията на болестта? Тя присъединява представата си за страданието му към неговата реална безпомощност, заедно със своето собствено осъзнаване на тази безпомощност и своите собствени страхове от неизвестните последствия на неговата болест; и от всички тези неща оформя, за своя собствена най-голяма печал, най-пълната картина на нещастие и страдание. Рожбата обаче изпитва единствено тягостното усещане от настоящия момент, което никога не може да е огромно. По отношение на бъдещето бебето се чувства напълно уверено, и в своето отсъствие на мисъл и неспособността си да предвижда то притежава противотрова срещу страха и тревожността, тези велики мъчителни човешката гръд, от които разумът и философията напразно ще се опитват да го защитят, когато стане възрастен.

Ние симпатизираме дори на мъртвите, и, изпускайки от поглед онова, което е от действително значение в тяхната ситуация, онова ужасно бъдеще, което ги очаква, сме загрижени най-вече за онези обстоятелства, които – макар да се натрапват на сетивата ни – не могат да имат никакво влияние върху тяхното щастие. Тъжно е, мислим ние, да бъдеш лишен от светлината на слънцето; да бъдеш изключен от живота и разговорите; да бъдеш положен в студения гроб като плячка на разложението и на влечугите под земята; да не мислят вече за теб в този свят, а да бъдеш заличен в най-скоро време от чувствата и почти изцяло от спомените на своите най-скъпи приятели и близки. Със сигурност, представяме си ние, никога не бихме могли да съчувстваме достатъчно на онези, които са били сполетени от подобно ужасно нещастие.